

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 1. No. 3. 1935.

Hekim başı M. Behçet efendinin kitablari

ve

İslâmlarla Bitik sevgisi - Bitik evleri

Dr. med. M. F. Nafiz

İlk kütüphane İsa doğmasından 1700 yıl önce Babilliler tarafından açılmıştır. Pişmiş tuğlalar üstüne mihi yazı ile yazılmıştı. İkinci olarak Mısırlılar gelir. Eski Yunan müverrihlerinden Di-dare de Sicile Mısır hükümdarlarından Osmindias ın kabrinde bulunan kitabhaneyi anar. Yunanlılar gününde Bergamada (200) bin ciltli bir kütüphane vardı. Büyük İskenderden sonra, İskenderiye kitabhanesi meşhurdur. Bunlardan sonra Romalılar kütüphane açarlar. İmperator Kostantin 355 tarihinde İstanbulda bir kütüphane açmıştı. 120 bin cilt kisabı olan bu yer eski zabsiye yerinde idi, yanmıştır. İraniiler dahi mağaralarda, hayvan derileri ve kumaşlar üstüne yazılmış eserlerden koleksiyonlar yapmıştı.

İslâmlardan ilk kütüphane açmak şerefi, her ne kadar Emevilerden Ömer bin Abdülazizin Şam kütüphanesinde bulunan Eherun'un kitabını çıkarmasile başlayabilirse de, başlangıç olarak Abbasileri kabul etmelidir.

I — Abbasilerden Reşit zamanındaki Bağdad kütüphanesine «Beyt - alhikma» denirdi. Tıp, hendese, nücüm, matematik, edeb, lûgat üstüne kitablardı. «Yahya bin Halit Bermeki» tarafından Hint müelliflerinden toplanan kitaplara bizzat Reşidin Ankara, Umurya Rumlardan ele geçirdiği Rumca kitaplara dolu idi. Bu kitabhanede ayrı ayrı daireler olup kopye edenler, tercüme-ciler, müellifler bulunurdu. Bu kütüphade müdürüne «Sahibi Beyt - alhikma» derlerdi. [1]

Bağdad kitabhane müdürleri arablık düşmanlarından Şuubilerden İranlı Danışmentlerdi. سهل بن هرون bunlardandır. Şu halde ilk İslâm kitabhanelerinde idareci İranlılar olmuştur. Âli Boyeden

[1] Bizim kitabhane dediğimize araplar Maktaba derler. Dar - alqutub, Khizane dahi söylerler. Almanlar İncil manasına gelen Bible den alınarak Latinlerin Bibliothèque sözünü kullanırlar. Kitap satılan yere Frenkler Libraire, Almanlar Buchhandlung diyorlar. Das Buch kitap demektir.

Bahauddevlenin veziri Şabur bin Ardşir tarafından 381 de Bağdadın Kerkh mahallesinde iki sur arasında kurulan kütüphane, maruf İmamların el yazılarıyla 10 binden çok cilt vardı. Burası Selçukilerden Tuğrul beyin 447 senesinde Bağdada geldiği zaman yanın binalardandır. Bu kitabhanenin müdürü lûgat ülemasının ünlülerinden (Abu Ahmed abd - as Salam Basry) idi.

662 senesinde ölen Nasır, kitab toplamakla tanınmış Abbasi hükümdarıdır. İbni Haldun c. 4, s. 144.

II — Endülüs kütüphaneleri. Bağdada Abbasilerden Memun, kitablara saygı beslemek yönünden diğer İslâm hükümdarlarına iyi örnek oldu. 350 - 366 yılına kadar Endülüsdeki Emevilerden hakim bin nasır, gene Emeviler oğullarından ابوالفرج اصفهانی (284 - 356) ye haber gönderip «الأناني الكبير» adlı eserini Abbasilere veremeyip kendisine göndermesi için 1000 dinar ihsan etmişti.

Müelliflere büyük para vermesi yüzünden pek çok kitab toplamış, Kurtuba sarayında hususî salonlar ayırtmış, memurlar tayin eylemiş, fihristler yaptırmıştır ki yalnız divanların topusu (umumu) 44 bin olduğu hesap ediliyor. Bu kitabhanenin bütün kitaplarının 400 bin cilt olduğu sanılıyor.

Hakim bin Nasıra, diğer beyler ve ulu baylar (zenginler) de uyarak Gırnatada 70 umumî kütüphane açılmıştı. İşbileden bir âlim ölmüş kitapları Kurtubada satılmış. Çünkü İşbile eğlence yeri imiş.

Kurtuba sarayındaki kitabhanelerin kitaplarından çoğu, Afrikadan Endülüse el uzatan Berberilerin, şehiri muhasaraları esnasında satılmış, geri kalanları da İspanyollar eline düşmüştür.

İspanya (Endülüs hekimlerinden) Ebn Hjezzâr (dördüncü hicret asrında yaşamış) Kayrıvanda öldüğü zaman bıraktığı kitaplar (25 quintaux) ağırlığında idi. İspanyollar Endülüsü İslâmlar elinden alınca bir milyon kitab yakmıştır. Beş bin Kuran, altınları ve tezyinatından istifade için yakılmıştır. Bir kısım eserler, Madritte Eskurial kitabhanesinde şimdi durmaktadır.

III — Mısır kitabhaneleri. Fatımilerin ikinci hükümdarı Aziz billâh, kitab seven hükümdardır. 335 de genç yaşta hükümdarlık yerine gelince iktidar ve dirayet erbabından ve ilmi sevenlerden Yakub bin Kelsi vezir etti.

Açtığı kitabhanede 1,600,000 kitab topladı. Kitabhanenin müdürlüğünde 390 da ölen ابوالحسن شابتی bulundu. Türlü türlü vak'alar bu kitapları yok etmiş, rüzgârlar çöllere atmış, üstüne

gelen kumlarla tepeler olmuştur ki «Kitab tepeleri» denilmiştir. Kitabların deri olan sayfelerinden köleler çarık yapmıştır.

Dar-alhikme, Aziz billahın akrabasının yaptıklarından başka idi. Burasını Hâkim Biemrullah eçmiştir. Nazır, mütercim, lûgat alimi tabibler vardı. Burada 100 bin kitab bulunuyordu. Ayrı bir salonda münazara, mübahase oluyordu. Salâhaddin Eyyubi burasını yakıp yerine şafiiler için medrese yaptırdı. İbni Haldun c. 4, s. 19.

IV — Suriye kitabhaneleri. Emevilerin ilme, fenne rağbetleri yoktu [1]. Fatımiler zamanında Şam trabulusunda 3 milyon cildi havi bir kütüphane açmışlardı. Haçlıların doğuya yolculuklarında bu kütüphaneyi yaktılar. Nureddin zengi Şam ve Suriye kıt'asındaki medreselere kitabhaneler yaptı. Bunlara Hazaini Nuriye derlerdi.

V — İran kitabhaneleri. Büyük İskender, İran hükûmet merkezi İstahırı zaptında bir çok eserleri, nakışları yıkmış, kitabların bir kısmını tercüme ve yakdırmıştı. Medeniyeti islâmiye tarihi Türkçe 32. ş. 247.

İran kitabları deri üstünde idi. Meşhur Yakutu mucem c. 2, s. 509 da *سروالساجان* dan 616 da ayrılırken 10 kütüphane olduğunu yazar. Bunlardan birisinin 12 bin cilt kitabı olduğunu ve bu kütüphanede tahsil eylediğini de ilâve eyler.

VI — Buharada, Samanilerden «Nuh bin Mensur» un sarayında eş ve benzeri biç bir yerde olmıyan kitablar bulunduğunu biliyoruz. İslâm hekimlerinin en büyüğü İbni Sina (370 Sefer — 428 Ramazan) bu kütüphanedeki eserleri öğer ve çok faidelendiğini söyler. Bir yangında yanan bu hazinelerin kundakcısı İbni Sina gösteriliyorsa da doğru değildir. Güya kitablardaki malûmatı kafasına doldurduktan sonra başkalarının ondan istifade etmemesi, bu yangının sebebi olmuş.

Reyde 385 de ölen Salih İbadın dahi seyrü seferde yüklendiği kitaplar 400 deve ile taşınmış. Mir Alişir Nevai dahi büyük bir kitabhane sahibi idi.

Nişaburda gayet büyük bir kitabhane vardı. XII inci asırda bir kargaşalıkta bunlar yanmıştır.

[1] Henüz Yunancadan ve Süryaniceden Arapçaya büyük tercümelere önce Muaviyenin torunu ve Yezidin oğlu Halid bilhassa Kimya üstüne eserler yazmış ve tercüme yapmıştır. Bundan sonra Cabiril Kufi ve imam Caferi Sadık gelir. Kimyanın babası bunlardır. İlim âlemi bu üç adamı saygı ile anar. İbni Nedimin Fihrist adlı eserinde Cabirin 200 eserinin ismi görülüyor. Bunlardan çoğu tarihi tabii, tababet ve Filozofi üstünerdir.

VII — Afrikada Tunusda Beni Hafısdan Ebu Zekerıyya'nın 63 bin ciltli bir kütüphanesi vardı. Merakeşde ve Fasda kitabların mebzul olduğunu Afriqalı Léon vasıtasile öğreniyoruz.

II

Şimdi de yalnız hekimlik ve hekim kitaphanelerine söz açalım. İbni Abi Useibianın «عیون الانبا فی طبقات الاطبا» kitabı bize çok değerli bilikler veriyor. Bağdad reisületıbbası Amin Eddoula' ebu Ettalimid Büyük bir kitab yekûnu terk etti.

Emir Moubascher ben Fatek XI inci asırda bütün ilimler ve betabasis tıb üstüne kitab toplayan büyük bir heveskârdı. Kitablarının sayısını bilmediğimiz bu kişi, hep kitaplarının arasında yatar, ailesile bile alakadar olmazdı. Emirin ölümünde dul karısı kitablardan intikam almak için onları bir kuyuya atmıştı. Bozulmuş kitabların bir kısmını İbni Abi Useibia bizzat gördüğünü söyler.

Gene aynı devirde Yahudi tabibi Afrastım in evinde boğazları bu tabibin üstüne müstensih ve mücellitler vardı. Afrastım, kitaplarından 10 bin cildini bir Iraklıya satmış ise de hükümet müsaade etmedi. Ölümünde 20 binden az olmamak üzere kitab bıraktı.

Bir diğer musevî tabibi Amran al İsraili şayanı hayret bir kitabhane toplamıştı. İbni Matran dahi büyük kitab meraklısı idi. İaşeleri kendi evinden verilen 3 müstensih durup dinlenmeden çalışırdı. Onlardan birisinin isminin Cemaleddin olduğunu biliyoruz.

Abul Mudaffer ben Muarref in de büyük kütüphanesi olup bütün kitaplarını okumuş ve kitaplarının münderecatını kısaca yazmıştı.

Moğol tarihi sahibi vezir ve tabib Reşideddini anmak gerektir. Kitabların resimler, haritalar ve çiçeklerle bazenmesi için 60 bin dinar (900 bin altın frank) harcamıştır.

Bitik sevenlerin en büyüklerinden birisi Tarih al Hukema sahibi «al Qifte» dir. Büyük hekimlerin, riyaziyecilerin, yıldız bilik bilgerinin, filozofların adlarını sanlarını yazan bu yüce kişi kitapların arasında bekâr yaşardı. 50 bin dinar, (yani 800 bin altın frank) değerinde kitapları vardı. Kitablarını ölümünde Haleb emirine vasiyet etti. Hakkında pek garip ve tuhaf hikâyeler anlatırlar. Meselâ bir defa eline eline كتاب الانساب 1 «généalogie» düşmüştü. Güzel yazılı bu eserin diğer cildi noksandı, bazıları onun yapraklarından bir kaçını takkəciler çarşısında gördüklerini söylemişlerdi.

derhal oraya gikerek aradı ve o yaprakları buldu. Bazıları tam değildi. Günlerce, tıpkı dostu ölmüş birisi gibi kara elbiseler giyerek yas ve matem tuttu ve saraya bile öyle gitti.

İslâmlarda Bibliografiye de büyük ehemmiyet verilmiştir. Fihrist sahibi «Mohammed ben İshak» milâdi X-uncu asırda yaşamıştır. 11 inci hicri aşırda yaşayan Hacı kalfa dahi «كشف الظنون عن الاسامى» isimli eseridir ki zeyillerile birlikte sonra adını ve yaşayışını yazacağım. Flügel latince yazmıştır.

Hadschi Khalfa. Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum. arab et Lat., ed. et commentario indicibusque instr, G. Flügel. 7 Vol. Leipzig 1835 - 38. basılmıştır. İbni Nedimin fihristi de bu Latince tercümede metinle birlikte. (Bu bahsin uzatılmaması için kısa kesiyorum. İslâm ve doğu kitapları üstüne ileride yazmak isterim.)

Üçüncü Selim, İkinci Mahmud zamanında hekim başı olan Behçet Mustafa efendinin kitaplarından söz açmak istiyorum. Hekim başının ölümünde tereke olunan kitapları bir deftere yazılmış. Bu liste, Viyana saray kütüphanesi yazmaları arasında da kayıtlıdır.

Behçet Mustafa efendi, hekim başı Hafız Hayrullah efendinin (1210 da ölmüştür) kızının oğlu ve Emin Şukuhî efendinin oğludur. 11 safer 1188 de İstanbulda doğmuş, fıkıh ve tababet öğrenmiş, küçük biraderi Abdülhak molla ile birlikte İtalyanın Venedik şehrine gitmişler, tababetteki bilgilerini genişletmişlerdir. Büyük babaları hekim başı Hayrullah, torunlarından domuz eti yiyerek midelerinin bozulmaması için Bolulu bir de aşçı yollamış. İtalyanca öğrenen Bolulu, gondollarda Venedik güzellerine lakırdı atarmış. (Venedik seyahatini, İstanbul umumi kütüphane müdürü Bay İsmail Saib bir mecmuada gördüğünü söyledi, fakat nerede olduğunu hatırlıyamadı. Tahkiki lâzımdır.)

Behçet efendinin İtalyan, Latin, Fransız dillerinden dilimize çevrilmiş mühim kitapları vardır. Meşhur çiçek aşısı mucidi [1] Jenner in aşısı risalesini Latince den Türkçeye çevirip 4 makale bir hatime olarak yazmıştır ki biricik nüshası Londrada Biritiş muzemdadır. Çevrilme yılı 1216 dır. Türkiyeye benzeri çıkartılıp getirilmelidir.

[1] Britiş Museum türkçe kısmında Risalei telkhi Bakari adile 126 da kayıtlıdır. Mezkûr müzenin Türkçe kısmında Ömeri Şifainin İstanbulda dahi nüshaları bulunan (مرشد المختار في علم الاسرار) ve daha malumumuz bir kaç Türkçe tıb kitapları vardır.

Frengi risalesi. (بلنك جرمانى) isimli meşhur cerrahın eseri, icadı (زيبق مصنع) denmekle tanılan (دواء زيبقى) üstüne Latin dilinde kitab yazmış. Başka Avrupa dillerine döndürmüş. بنادق (yani Venedik) hekimlerinden Nikole, İtalyancaya çevirmiş. Behçet efendi bunu mühim yerlerinde çıkıntı Haşiye ve izahla Türkçeye geçirmiş (nakletmiş). Tercüme yılı 1218 dir. Bu tercüme, Behçet efendinin İtalyanca bildiğine tanuk (şahit) dir. Kitab 106 sahife, beheri 27 satırdır. Güzel bir yazı ile. Umumi kütüphane No. 1539

Süt çocuklarında olup (تشورلبنه) Rukhiye denilen (Croute de lait) maraz üstüne bir risale yazmışdır ki tabib Mustafa Mes'ut efendiye ait iken Halet efendi satın almış, Galata mevlevihanesi kütüphanesine vakfeylemiştir. Sahib molla kitabları arasında bulunan Buffon tarihi tabii tercümelere, İzmir kadısı tabib küçük Hayrullah efendinin elinde bulunmuştur. 935, 947 numaralarda ve umumi kütüphanede görmüştüm.

Behçet efendi eserleri ve yaşayışını genişçe yazmak gerektir. Onun yeri burası olamaz.

1249 yılında ölmüştür. Kabri Üsküdar'da Nasuhi efendi mezarlığında büyük babası ve annesi yanındadır. Taşında şunlar yazılıdır : Başında sarıklı fes vardır.

Hüvel Baki :

Sabıka Rumeli Kazaskeri reisül etibbai hazreti şehriyari merhum ve Magfurunleh elhaç Mustafa Behçet efendinin ve cemi ümmeti Muhammedinin ruhu şerifleri için elfatiha. 1249. 15 z A.

Hayrullah efendinin taşında : (kavukludur.)

Hüvel Baki :

Sabıka Rumeli kazaskeri ve reisültibbai hazreti şehriyari merhum ve magfur ün leha hafızül haç Hayrullah efendi ruhu için elfatiha 1210.

Bu kabristanda hekim başı Mehmed Sadık efendinin de mezarı vardır. Sadık efendi Sicilli Osmani sahibi Süreyya beyin ifadesine göre, Mevleri Ömeri Şifai oğlu tabib Kanbur Abbas Vesimin kız kardeşi oğludur. Sicil cilt 3, s. 192. Taşı güzel kavukludur.

Hüvel baki :

Sabıka İslâmbol payesi ile Reisül etibbai hazreti şehriyari merhum ve magfur Mehmed Sadık Efendi ruhu için elfatiha. 11 s. 1215.

Bu kabristanda, Behçet efendi küçük kardeşi enderunlu mevaliden Hafız Hızır İlyas efendinin de kabri vardır. Merhum ser etibba Behçet efendinin tereke olunan kitaplarının defteri :

- مجموعة فيها شان كل منكر
تاريخ وصاف
برهان قاطع
نهاية العقول لرازي
خضر زاده شيخ مراد
لباب الحكمة لابن سينا
مجموعة رسائل
قصيدة برده serhi
تحفة الغرائب
قول الاليس دارالتفيس
شرح تحفة المرسله
رساله آقروى
جام كيتى
متن مواقف
مجموعة لابن كمال
مجموعة فتاوى
مجموعة اشعار Farisi
روضه المناظره
مناهج الفكر
مجموعة اشعار
مجموعة رسائل في التصوف
شافيه
تاريخ تيمور
تذكرة دولت شاه
هدايه
تفسير وجيز
روضه الناظرين
شرح فصوص
زبدة الفتاوى
وفيات
رياض الصالحين
عيون الانبا في طبقات الاطبا
كتاب الروح لابن الجوزي
كتاب التراسه
- serhi تاريخ عتي
مفيد العلوم
طبقات امام اعظم
قوانين آل عمان
مجموعة رسائل مطبوع
تاريخ مصر
كلمات حضرت اقتاده
تهافت فلاسفه لخواجه زاده
Nesayih Sultan Murad
خالصة الحقائق للفارابى
مرصاد العباد Farisi
مجموعة يفتحي زاده
رسائل في علم المناظره
مجموعة رسائل لعلى القارى
عيون الاثر في المغازى والسير
مجموعة رسائل فيها اعراب الكلمات الربانيه
در المختوم
لفت وصاف
تاريخ رضا
عين العلم serhi
كتاب الجواهر والدرر
شرح اشارات لفضر رازى
مجموعة رسائل لشيخ اكبر
نفحات قدسيه
درة الفاخره لامام غزالي
كشف الاسرار المعالم
عقد العقول
شرح سبعة معلقه
كتاب الجواهره
اقتصاد في الاعتقاد للغزالي
جواهر الاخبار في دار القرار
عقاي مغرب serhi
رد الفصوص التفتازانى
بلوغ الحيوان والجماد
صنابع المصنوعات

- لغت مثنوی
مجموعه غزلیات نابیه
شواهد الربوبیه لصدرالدین شیرازی
تمام النقص
روضه الراقی
لغات شرفنامه
وسيلة المرام
اسماء اصحاب بدر serhi
طبقات الحکما
حدائق الانوار فی حقایق الاسرار
احکام ناطقی
مجموعه غزلیات راغب پاشا
حدیقه السعدا
تہافه امام غزالی
خواص الحکما لانی العلام
مجموعه کبیر
مجموعه قصائد
مجموعه الهیه
بہجۃ المحافل بقیۃ الامانی
سراج الملوک
مجموعه منشآت
مجموعه اللطائف
حکایہ حضرت Seyh Murad
مجموعه رسائل صدکات
شرح قصص لقیصری
معارف الدنیہ لامام ربانی
شرح حزب الاکبر للقاسی
مجموعه قصائد عمری
فتوحات غیبیہ
کتاب الدلالات
مجموعه ندم
رساله سلطان سلیمان
اصول الحکم فی نظام الامم
- مجموعه رسائل اولها افتتاح الابواب
اسفار المصباح
رساله فتاوی
فوائد الزنیہ
مجموعه رسائل
کتاب مستطاب بمجموعه الاسرار
defa مجموعه غزلیات
فتاوی صوفیہ
مفاتیح العلوم خوارزمی
مجموعه فوائد
مجموعه قواعد
تحفة لابن الرشید
عتیق نامه قنبر
شرح فصوص لنا بلی
دیوان مثنوی
کلیات شفا
عینی شرح کنتز
میزان شعرانی
شرح العیون
مختصر فی اخبار النثر
قطعه من لسان العرب
موضح فی القراءة
اربعین فی اصول الدین للغزالی
بارغہ للمطرزی
مجموعه رسائل اولها معراج
فتوحات مکیہ
منتقى من اشعار ابی تمام
مجموعه غزلیات
مناقب شیخ صفی الدین
طبقات الاولیا
مجموعه فیہ
مجموعه رسائل لعلی القاری
مجموعه کزیدہ
تحفة الغرائب

اصول المعارف
شرح صدور لسيوطي
كتاب الوشاح في فوائد النكاح السيوطي
شرح قصيدة برده لشيخ زاده
مناقب Mahmud paşa
فتحة الرحمن للزرقاني
نهاية الكعاسه في علم القراسه
مناهيج الفكر مياهيح القبر
رساله تحقيق اجسام واجساد
رساله دخان لنا بلي
مجموعه ياغلقي زاده
رسائل مولانا جاي
ملخص فتاوى آق قروي
شرح آداب الكاتب لعبدالبطلوسي
كتاب المسامره شرح المسيره
مكتوبات مخدوم خواجه جهان
انموذج العلوم لعيسى الصفوي
قد محصل لرازي
اوقياوس
فوائد خاقانيه
شرح اصول عشره مع وسيله
مجموعه رسائل ارشاد لشعراي
Keşkiil
اختلاف الأئمه
شرح قصيدة روح
تاريخ حلبي زاده
قصيدة برده
شرح قصيده لمصنفك
هدية ناديه الى سعادت الاديبه
شرح لطيفه لمحمد شاه ابن الفناري
تحفة الانام شرح بدر الرشيد
ديوان ابن معمار اديب
كتاب الزهراء المرشده
ديوان سليم طهراني
ابحاث بديعه

كتاب المحاسن والاضداد للجاخط
كليات ديوان حكيم كلشاني
شرح عنقاي مغرب
ديوان صباه Arabi
رسائل تعلبي
شبتان خيال
رساله ابن العربي
ديوان عبدالمجيد
تاريخ طرابلس
موضوعات العلوم
رساله معدن
مجموعه غزليات لوهبي
رساله في الباع
ترجمه قصيدة برده
تاريخ مصر Arabi
تور الهدايه
منع الحيات لابن سينا
فنون الادب الحريميه
رساله تصوف
مجموعه مستقيم زاده
ورد للمورود لنا بلي
فضل الوهبي ترجمه جانب العزبي
تصحيات الحليم الساهر والبحر الزاخز
احاديث اخبار العلوم
شرح كلشن راز الالهيحي
در الفواص
ملحمه نفيه باشكال
Tıbbi Şifai 3
Tıbbi Türki 4
تاريخ كنزیده
فوايح التدبیه (!)
طبقات العلماء
نقائس الفاخر
عنوان الشرف

- 5 خمه عطائي
Lûgatı Fak
ديوان عزت
شرح كلستانق
شواهد النبوه
مرآت العشاق
Kara Kemal على المواظف
ديوان زهر
ديوان صائب
ديوان وحيد
7. تحفة المؤمنین
Kara biberi
13 تروح الارواح
14 تذكرة الكحابين
17 ميزان نبض
صنع الحيوه
ديوان فصيح
مصونته المتنى والقاضي
Takvim mecmuasi
رسالة كلشن
مفتاح الغيب
Ali merhum مناقب هنررران
تصوف قدسيه لرضا
Sarf cümlesi
Takvim tarihi
رموز كنوز
غاية القنوع
ديوان راغب
لفت لهجه
ديوان عمرى
شرح بستان
ديوان ملا جابى
وانقولى
سبعة البحر
شرح اطواق الذهب
- شرح المفتاح الغيب
شرح اسماء الحسنی
مسالك السالكين
شفاء شريف
مطول
Vasif Tarihi
سر المكتوم
خمه نظامى
ديوان سليمان
Serhi Damad ملتقى
ديوان حافظ
شرح بهارستان
حل الرموز لكشف الكنوز
صراخ الله
ديوان اسماء القيس
محاضرات سيوطى
Sefinei Ragıb
متوسط على الكافية
9 كتاب الموجز
11 سهيل المنافع
صافيه شرح شافيه
12 كتاب النبات
19 بضاعة فى الطب
ديوان نديم
تحفة وسيمه حاجب زاده
فتح ابواب الدين شرح آداب المريدين
رساله فتاوى
وقم هلال
مشارق
اوضاع المسالك
دينفوز
كلشن خلفا
كتاب نجوم لمحمد چلبى
Uluğ Beyk نجوم

- 6 حيوة الحيوان
نيشابورى شرح شافيه
8 غاية البيان، شرفنامه
10 ييطرنامه
13 روضة الاصحا دوحه الاطبا
15 خمه حياى
18 كتاب القانون لابن سينا
ميزان الالفاظ
20 شرح ارجوزه ابن سينا
12 حارى فى علم التداوى
معمای مير حسين
حفيد شرح تهذيب
شرح تذكرة لنظام الدين
كفوى على الارى
لسان العرب
مرآت العقائد
كيمىاي - مادت
حسن زيبا على العصام
تحفة الحرمین لنابى
رياض الاذكار
رساله نقى لسافلى زاده
ترجمه موضوعات لعلوم
هذليات كافى
دوحه المشايخ
فتاواى تاليه
تحفة الملوك
معيار جمالى
22 دستور العمل
انموذج العلوم
- ميرزا جان
فرهنگ شعورى
لغت دشبته
تحفة الشاهان
تعريفات سيدى
Taş köprüü zade
ديوان نشأت
انعام الداديه
ديوانى كافى
شرح مواقف
دقائق الحقايق
فتاواى عبدالرحيم
زبدة الحقايق
كليات عمزى زاده
مقامات حميدى
كفوى حاشية حيينه
شرح المقاصد
مراة المشكل
حساب المسائل لنوح افندى
مجامع الاذكار
نتائج الفنون
Haşiyesi Kara Halil قول احمد
تركيب التريب ترتيب الجميل
هدية الاخوان فى احوال الخان
سيد وصى
امتحان ازكيا
Tarihi a'tı parmak
عيون الحقايق
فتاواى بهيجه
Cilt yekânu 333

Behçet efendi gibi zamanımızın mütefennin, yabancı dillerinden bir kaçını bilir değerli bir hekimin kitablari ve kütüphanesi elbette bunlar değildi. Sanırım ki, bir deftere gelişi güzel ve kül şeklinde yazılan kitab adları, sırf sayılmak ve verese arasında bölüşülmek maksadiledir, Kendi tercüme ve telif eylediği eserlerin

bulunmaması ileri sürdüğümüz noktayı haklı gösterir. Dr. g. Flügel tarafından meydana konulan Viyana saray kütüphanesi, Arabça, Farsça, Türkçe yazmalar cilt 1, s. 71 de şu malûmat vardır. [1]

Verzeichniss der bücher, welche der verstorbene Leibarzt Bahdschat Efendi. hinetrlassen hat. varak 8, satır 9. 6 1/4 uzunluğunda ve hemmî o kadar genişlikde alelade parlak kâğıda yeni yazı ile yazılmış. Tarihi 1847 dir. Her sahifede 3 sütun var. Açık okunaklıdır.

Avrupadan dönüşimde Viyanaya uğramış ve milli kütüphane adını alan ve doğu yazmaları üstüne en zengin kütüphaneyi ziyaretimde yukarıdaki defterle kitab adlarını sırasile yazmıştım.

Listedeki tıb kitapları üstüne şunları yazacağım :

1 — طبقات الحكما namile anılan vezir Mehmed Cemaleddinin İhbarül hükema eseri olacaktır. İlk defa Laypzikte Arabca metni Sahau, Müller tarafından basılmıştır. Mukaddimesi pek alimane ve Almanca yazılmıştır. Sonra yalnız metni basılmıştır. Mısır. 1326

2 — عيون الانبا في طبقات الاطبا. İbni Abi Useibianın maruf eseridir. Almancaya çevrilmiştir. Arabcası da matbudur. Leclerc fransızcaya çevirdi.

3 — طب شفائي. Bursalı namile anılan Sinoplu Ömeri Şifaiyül Mevlevinin eseri olacaktır. Bu eser şimdi Ali Emiri kütüphanesinde. Bizzat Şifai elile yazılmıştır. 860 varaktır

Hatimesi :

اتفق الفراغ من جمعه وتأليفه في غدوة يوم الجمعة المباركة مايم وعشرين شهر ذي القعدة من شهر سنة اربع وخسين ومائة والف (٧٠٧ ذى القعدة ١١٤٤) من السنة الهجرية الهلالية المصطفوية عليه الف الف التحية والتحية في بلدة بروما المحروسة حماها الله تعالى عن الآفات و النحوسه على يد كاتبه و جامعه افتقر العباد الى رحمة ربه يوم التناد ابوالعباس عمر الشفائي بن الشيخ حسن القصة السينوني لطف الله به اناله امله واسترعيوبه وضم بالصالحات عمله.

Kitabın başında « من كتب الفقير عبدالحق عن اطباء خاصا » yazısı var ki bu da Abdülhak molladır. Demek ki Behçet efendinin ölümünden sonra kitab Abdülhak mollaya geçmiştir. Bilahare Emin efendi satın almış olacak.

5 — خمسة عطاءني. Şani zadenin Teşrih, اصول الطيبه, سميار الاطبا olacaktır.

[1] Prof. Dr. Flügel'n eseri budur. Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich Königlichen (Hofbibliothek) zu Wien 1865

- 6 — حيوة الحيوان . Meşhur Demirinin eseridir.
7 — تحفة المؤمنین . Safavi şahları yanında babası, dedesi, kendi tababeti hizmetinde bulunmuş olan Mehmed Mümini Hüseyininin, şah Süleyman adına yazdığı müfredatı edviye ve Akrabadin ve bazı tabbî ve kimyevi amelleri bildiren büyük eseridir. (1077—1105)

Birincisi Mahmud zamanında İranlılarla yapılan harpte Ali paşa, İranlıları bozmuş, bu eser de ganimet eşyası arasında ele geçmiştir. Ali paşa mesnedi vezarete geçince hekim Ahmedî saniye vermiş, o da Türkçeye çevirip «غنية المخلصين في ترجمة تحفة المؤمنین» diye ad koymuş. Farsca güzel bir nüshası bende vardır. Kitabın aslı matbudur. Delhi 1849, İsfahan 1857 ; Tahran ve Tauris 1874. Üsküdar Selim ağa kitabları No. 864. Türkçeye tercümesi vardır.

- 8 — غاية البيان في تدبير بدن الانسان . Türkçe.
9 — علاء الدين على ابن ابي حنبل القرشي . maruf eseridir. كتاب الموجز .
10 — Baytarname ? müellifi belirsiz.
11 — كتاب تسهيل المنافع في الطب والحكمة المشتمل على شفاء الاجسام وكتاب الرحمة تأليف الشيخ الامام العالم العامل العلامة ابراهيم بن عبد الرحمن بن ابي بكر الازرق . مصر 1309.
12 — ترويح الارواح . Ahmedinin manzum büyük eseridir. Aya-sofya. 3596.
13 — روضة الاصحاح دوحه الاطبا . Bekir zade Mehmed bin Ibrahim.
14 — تذكرة الكحالين . İsa bin Alinin eseridir. Bu zat Hristiyandır. Abbasi hükemasından meşhur Huneyn ben İshakın talebesidir. Almancaya göz hekimi Hirschberg, müsteşrik Mittwoch tarafından bundan 30 sene önce çevrilmiş ve basılmıştır. Tahir beyin Osmanlı müelliflerinde cilt 3, s. 226 da kaydı yanlışdır. İsa efendinin babası değildir.
15 — خمسة حياتي . Hayati zadenin eseridir. Umumî kütüphane. 2336.
16 — كتاب النبات . Bu eser halen Viyanadaki saray kütüphanesinde. 541 s. 2. C. K. Flügel. Behçet efendinin ölmesiyle Abdülhak mollaya geçmiş. O dahi Bebekte 20/8/1838 tarihinde Viyanalı Baron Ed. d'Adelurg a hediye etmiştir. İlk sahifesinde Behçet efendi 1214 = 1799 tarihli temellük ve Abdülhak molların yazısı vardır.

كتاب النبات . Dioskorides in 6 kitabı şerhi olup Mattioli şerh etmiş. Belgrad şehrinde Türk muhafız paşaları yanında tercüman bulunan Osman bin Abdürrahman kalemile Latince'den Türkçeye çevrilmiş. 306 varak 11. a. uzun. geniş. 6 ³/₄. Her nâhifede 25 satır

vardır. Söz başları kırmızı yazılmıştır. Osman bin Abdürrahman 1184 senesinde lisanı efrenciden Türkçeye çevirmeye başlıyor. Bu sırada Rusya muharebesi açılmakla hendese kitabı tercüme ediyor. Nihayet 1191 yılında kibab tamam oluyor. (1184 - 1191)

Osmanın dönme olması yakışık alır. Köprülü Ahmed Fazıl paşanın himaye ettiklerindenmiş. Paşanın emrile Almancadan Türkçeye çevirdiği Coğrafya Köprülü kütüphanesinde olup tarihi 1165 dir. Osmanlı müellifleri cilt 3, s. 317. Osman tercümanlıktan başka tababet dahi yapar mı idi? Nasıl bir kimsedir bilmiyorum.

کتاب النبات Avrupaî tarzda dilimize çevrilmiş ilk مفردات ادویه dir. İleride genişçe bilgi yazacağım.

17 — میزان نبض . Hassa tabiblerinden Mehmet Saidin eseridir. 1179 tarihinde. 14 fasıl üstüne bir eserdir.

18 — قانون ابن سینا . İbni Sinanın dünya dillerinin mühimlerine çevrilmiş meşhur eseridir. Devalardan bahseden beşinci kısmını Sontheimer Almancaya çevirmiştir. 1845

19 — بضاعة الطب . Bursalı namile anılan Ali efendinin eseridir. Birinci Mahmudun cülusu zamanında yazdığını mukaddemesinde anlatır.

20 — شرح ارجوزه ابن سینا . Maruf bir eserdir.

21 — حاوی فی علم التداوی . Şeyh Mahmud bin Mustafa bin Sabir el Şirazi. Selim ağa k. 862. (Üsküdar)

22 — دستور العمل . Gévrek zade Hasan efendinin esridir.

Behçet efendiye ait Viyana saray kütüphanesinde bulunan diğer kitapları şunlardır :

1 — کتاب التعريف لمن عجز عن التأليف . Kahire hastanesinde Cerrah Yusuf kalemile. 1027 de yazılmış bir cilt arasındadır.

2 — المجربات . İbni Zehrin eseridir. 90 varak. Hanyalı Hasan bin Mustafa 1113. 15 / 4 / 1702 de yazmıştır. Gene viyana Saray kütüphanesinde Mustafa Mes'ut efendiye ait bir eser görülüyor.

مجلات لابن سینا . 1215 = 1800 tarihinde hekimbaşı Numan efendi zade etıbbayı hassadan Mustafa Mes'ut efendiye ait imiş.

Osman bin Abdürrahman hakkında bildikleri olan okurların yazılarını bekliyoruz.

Les livres de l'archiâtre Mustafa Behdjet Efendi et l' amour des livres chez les Musulmans.

Dr. med. M. F. Nafiz.

L'histoire des bibliothèques est très ancienne, et les livres en traitent longuement. Aussi les bibliothèques du monde islamique et turc sont connues dans le monde scientifique ; les publications concernant ce sujet sont en nombre suffisant. L'amour des livres qui règne dans le monde islamique et turc est illimité.

Ici nous nous proposons de parler des livres Mustafa Behdjet Efendi, archiâtre au temps de Sélim III et Mahmoud II. A la mort de cet archiâtre ses livres furent enregistrés dans un cahier qui existe encore parmi les manuscrits de la Bibliothèque Nationale de Vienne.

M. Behdjet Efendi était le fils de la fille de l'archiâtre Hafız Hayri Efendi, mort en 1795. Son père était Emin Chükûhi Efendi. Il naquit à Istanbul, le 11 du mois Sefer 1188 (1774). Il étudia à la Médréssé la jurisprudence et la médecine. Avec son frère Abdülhak Molla (qui sera plus tard archiâtre et directeur de l'Ecole de Médecine), il se rend à Venise pour y élargir ses connaissances en médecine.

Behdjet Efendi est un réformateur. De son temps, l'Ecole de Médecine fut inaugurée sur des bases modernes, en 1827. Il publia des traductions turques importantes d'ouvrages italiens, latins et français. En 1216 (1801), il traduit du latin en turc le livre de Jenner sur le vaccin contre la variole, tiré d'animaux et appliqué aux hommes, et y ajoute un épilogue composé de quatre articles ; le premier exemplaire s'en trouve au British Museum de Londres [1].

Le livre sur la syphilis : Le livre qu'il écrivit en latin sur l'ouvrage (İcadı Devai Zeybaki) du fameux chirurgien Pelnek-Djermani, fut traduit dans les langues européennes ; Nicola, médecin vénitien, le traduisit en italien. Behdjet Efendi lui-même le traduisit en turc, en 1218 (1803), ajoutant des notes et des explications. Des exemplaires s'en trouvent dans les bibliothèques (Umumi) et du trésor du palais de Topkapi.

[*] (Risalei telkîhi bîkarî). section turque du British Museum, No. 126. En outre, il y existe un grand nombre de livres de médecine turque.

Il écrivit en outre un livre sur la maladie de Rukhiye appelée (croule de lait).

Il existe des ouvrages d'histoire naturelle, traduits par lui. Il faudrait écrire une oeuvre détaillée sur la vie et les ouvrages de Behdjet Efendi. Il mourut en 1249 (1833), et fut enterré dans le cimetière de Nasuhi Efendi à Scutari, à côté de son grand-père et de sa mère. Selon les usages du temps, il avait des grades scientifiques. Ainsi, il fut Kadiasker de Roumélie, ce qui correspond au grade actuel de Maréchal de corps d'armée.

Sa bibliothèque est pleine de livres concernant toutes les sciences. Il s'y trouve tous les ouvrages médicaux, classiques et traductions. Il collectionnait aussi avec grand soin des livres d'histoire. Parmi les livres de médecins méritent d'être mentionnés les ouvrages de grands savants comme p. ex. Avicenne (Ibni Sina), Fahreddin et Ebubékir (Razès) de Rey le (Tabakātül Etibba) de İbni Abi Useybia etc. En tout, il y en a 333. Mais ce n'est pas tout ce dont se compose la bibliothèque d'un éminent médecin turc, homme de science et possédant plusieurs langues étrangères, au temps de Behçet Efendi, lors que la culture générale avait atteint un niveau très élevé. Si ces livres ont été enregistrés pêle-mêle dans un cahier, c'est qu'on voulait les vendre ou bien les partager entre les héritiers. Notre point de vue est encore confirmé par le fait que les livres composés ou traduits par lui-même ne s'y trouvent pas notés. Une partie des livres qui avaient passé entre les mains des héritiers, sont devenus la propriété des bibliothèques d'Istanbul et du palais de Topkapi. Une grande partie de ses livres fut incorporée à la bibliothèque de Abdülhalk Molla et passa de là dans différentes bibliothèques. Comme en Turquie les propriétaires de livres inscrivent dans ceux-ci leur nom, leur charge et la date pour déclarer matériellement leur droit de propriété, il est facile de constater par quelles mains un livre a passé. Quelques livres de Behdjet Efendi se trouvent dans la Bibliothèque Nationale de Vienne.

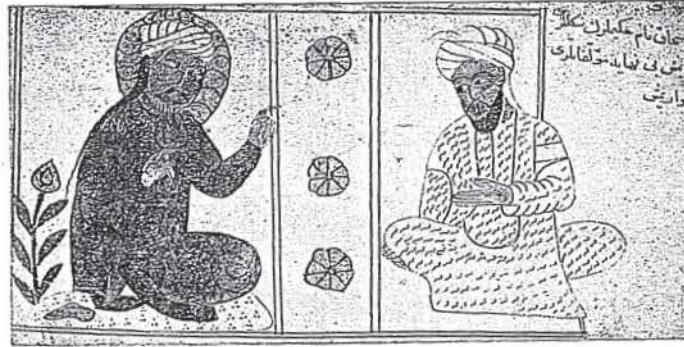
Comme Behdjet Efendi, beaucoup de médecins et auteurs en vue turcs possèdent des livres très importants ; nous l'apprenons des annotations dans les livres de nos bibliothèques. Les médecins turcs ont toujours réservé aux ouvrages médicaux une large place dans leurs bibliothèques.

Eski türkçe tıb kitaplarında ismi çok geçen Calinos (131 = 201)
(Kanunüdünya)

Tıb kitaplarımızda isimleri çok geçen Türk hekimi İbni Sina (980 - 1037)
ve İslam tababetinin tercüme devri. Üstadlarımızdan hristiyan hekimi Hüneyn
bin İshak (805 - 873) Ahmed Mahallii Mısri — Kanunüdünya Top kapı
sarayı. Revan odası K. 1639